

mohla zastupovat *Rybářská knížka* nejenom jako soubor příběhů z rybaření, ale hlavně jako doklad „mužného poměru k přírodě“, korespondujícího s její dnešní ochranou (Mahen byl de facto i krajinný ekolog). A samozřejmě nelze pominout ani obě uvedené knihy pohádek.

Recenze

O didaktické gramatice pro výuku češtiny

Ivana Bozděchová, FF UK v Praze

ivana.bozdechova@ff.cuni.cz

HRDLIČKA, Milan. *Kapitoly z didaktické gramatiky (se zřetelem k češtině jako cizímu jazyku)*. Praha: Karolinum, 2023.

Tématu konstantně aktuálnímu, potřebnému, důležitému a někdy i obávanému – gramatice a její didaktické podobě – se ve své nové a další¹ knize věnuje renomovaný lingvodidaktik Milan Hrdlička. V monografii určené širšímu okruhu zájemců o češtinu a její výuku zpracovává a využívá výsledky svého dlouholetého bádání i pedagogické praxe s hlavním zaměřením na výuku češtiny jako cizího jazyka.

Obsah publikace je uspořádán do tří tematických částí: *Gramatika a její druhy, bázevé rysy mluvnické roviny češtiny*, *Didaktická gramatika a akvizice jazyka*, *Vybrané lingvodidaktické kapitoly z morfosyntaxe současné češtiny*, doplněných výběrovým seznamem příslušné odborné literatury a učebnic češtiny pro cizince. Mnohé autorovy komentované interpretace teoretických i metodických názorů odborníků domácích i zahraničních jsou prakticky využitelné i pro výuku češtiny jako mateřského jazyka, stejně tak jeho vlastní stručné výklady, úvahy a postřehy, po léta systematicky a pečlivě budované a shromažďované. Přístupnou, stručnou, výstižnou, teoreticky podloženou a zřetelně prakticky orientovanou formou se čtenáři snaží připomínat různorodost koncepčního pojetí gramatiky v popisu i prezentaci ve výuce a podtrhnout její důležitou perspektivu z hlediska komunikační kompetence žáků a studentů. Snaží se pochopit i pohled žáků na gramatiku – mohou ji vnímat jako nutné zlo, zdá se jim nudná, zbytečná, obtížná. Tyto pocity mnohdy posiluje neadekvátní způsob výkladu a prezentace gramatiky ve výuce. A právě vzhledem k tomu i vzhledem k všeobecně neuspokojivé znalosti (české) gramatiky se jí M. Hrdlička soustavně věnuje a opakovane se k ní ve svých pracích vrací.

Jak název monografie naznačuje, zahrnuty jsou dílčí a vybrané aspekty výuky české gramatiky. Vychází se z nezastupitelnosti gramatiky ve výuce jazyka a získávání její

¹ Viz např. HRDLIČKA, M. *Kapitoly o češtině jako jazyku nemateřském*. Praha: Karolinum 2019.

HRDLIČKA, M. *Cizí jazyk čeština*. Praha: ISV nakladatelství, 2002. HRDLIČKA, M. *Kapitoly o češtině jako cizím jazyku*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2010.

důkladné znalosti především ze soustavného řečového užívání. Cílem výuky je, aby si žáci osvojili gramatiku k víceméně spontánnímu užívání: důležité je sdělení, obsah, funkce projevu. Toho by si učitelé češtiny měli být neustále vědomi a podle toho by měli volit gramaticky vhodně zaměřené aktivity. Neméně důležité je i povědomí, které M. Hrdlička vyjádřil svým vymezením gramatiky: chápe ji jako popsatelny a naučitelný (osvojitelný) systém pravidel. I když je v češtině jako ve flektivním jazyku poměrně obtížně naučitelný, zásadní zůstává jeho lingvodidaktický popis a způsob podání (výkladu).

Pro širší kontext autor v monografii nejprve uvádí v přehledu vybrané druhy gramatiky. Jsou to zejména gramatika synchronní – diachronní, jednojazyčná – srovnávací, deskriptivní (korporusová) – preskriptivní (normativní), lingvistická (vědecká) – didaktická, sémaziologická (kolik významů se váže na určitou formu; u nás dominuje mj. proto, že rodilým mluvčím je význam zřejmý, mluvnický systém se v ní jeví snáze uchopitelný) – onomaziologická (o které formy u daného významu jde, postupuje od významu / mluvnické funkce k formálnímu ztvárnění).

Zejména při srovnání koncepce výuky češtiny mateřské a nemateřské je účelné rozlišovat pojmy osvojování jazyka (jako spontánní, neřízený proces, v jehož procesu je žák v dostatečném srozumitelném kontaktu s řečovým materiálem) a učení se jazyku (mluvčí si soustavně osvojuje relevantní poznatky o jazyce). Nejednotný bývá názor na postavení výuky gramatiky v komunikační metodě výuky: M. Hrdlička chápe náležitě prezentovaný mluvnický systém jako nedílnou součást i této metody.

Autor dále připomíná princip analogie vhodně uplatňovaný k snadnějšímu osvojení systému; na bázi analogie fungují vzorová slova s příslušnými paradigmaty, nicméně lze ji využívat většinou jen částečně, nefunguje vždy. Negativní tak může být přílišná generalizace vedoucí např. ke vzniku defektních tvarů či hyperkorektnosti (s. 26: *před dvěma lety, pro Tolstoj*).

V praktické výuce gramatiky se často diskutuje zjednodušování pravidel – M. Hrdlička uvádí konkrétní příklady lingvodidaktických mluvnických pouček v počátečních fázích cizojazyčné výuky; lze je využít i pro české žáky (viz např. s. 35: nominativ plurálu maskulin životných na *-ové*). Zejména pro nerodilé žáky patří většinou k problémovým okruhům prezentace stratifikace českého národního jazyka – spisovné a nespisovné varianty; společným úkolem i pro rodilé mluvčí je správně identifikovat a volit jednotlivé varianty podle aktuálního kontextu. Poučení pro výuku cizího jazyka nabývají aktuální platnosti v současné české škole mj. i proto, že v nich narůstá počet žáků, pro které je čeština druhým jazykem².

Další užitečnou inspiraci pro českou výuku představují ukázky využívání nepádových otázek při určování pádu (s. 61–62) namísto mnohdy nevhodných, ba násilných pádových otázek *kdo, co: Šli parkem. – Kudy šli?; Jde do galerie na výstavu. – Kam jde?.* Srov. nepřirozené *Jde do čeho na co?* Žák navíc v uvedeném případě dospěje

² Cizí jazyk – nemateřský, cílový; druhý jazyk – jeho nadstandardní varianta: nemateřský, mluvčí je s ním v častém, každodenním styku (v zaměstnání, při studiu).

k účelovému významu předložky *na*. Dobře uplatnitelným postřehem z lingvodidaktiky češtiny pro cizince je také výklad užívání zvrtného zájmena *svůj* (s. 72) – v řečové praxi je třeba mít na paměti problematické věty jako *Posad'te prosím návštěvníky na svá místa* (mají podstoupit svá místa nově příchozím?), nebo možnou individualizující povahu reflexivního *se*: *Vážíme si práce našich × svých rodičů* (představitelů celé starší generace × vlastních rodičů). Uvedeny jsou v monografii i zajímavé příklady dalších jevů: konkurence jmen v nominativu a instrumentálu, přídavná jména přivlastňovací a genitiv přivlastňovací, české číslovky, trpný rod opisný a zvrtný, slovesný vid, české předložky, český slovosled.

Tak Hrdlička např. komentuje a ilustruje důvody užívání 2. pádu u podstatného jména pojmenovávajícího počítaný předmět po základní číslovce *pět* (s. 75). Jako jazykový důvod se zpravidla uvádí skutečnost, že ve staré češtině byla číslovka *pět* považována za podstatné jméno (srov. *pět – pěti* a *kost – kosti*). Druhý výklad je psychologizující: náš mozek vnímá prvky reality jako jednotlivé (oddělené) pouze do počtu *čtyři* (proto užíváme plurálové tvary, viz např. *Před fakultou stáli čtyři studenti*). Od počtu *pět* mozek přestává jednotlivé prvky vnímat samostatně, splývají mu v jeden celek (proto *Před fakultou stálo pět studentů*, srov. *Před fakultou stála skupina pěti studentů*). Další užitečné a zajímavé vysvětlení autor nabízí pro náležité pořadí přívlastků shodných (s. 93): přídavné jméno jakostní předchází vztahové, viz slovosled *ten dobrý český autor*. Jistý mluvčí spisovatele nejprve hodnotí pozitivním adjektivem *dobry* (jiný mluvčí může hodnotit odlišně: *ten špatný český autor*) a až pak ho charakterizuje přídavným jménem vztahovým (jako neoddiskutovatelný fakt, že je to český spisovatel).

Nová publikace M. Hrdličky na jeho „staré“, ale stále aktuální téma opět přesvědčivě přibližuje výstižně, stručně, zajímavě a názorně, jak je v jazykové výuce podstatná srozumitelnost a přehlednost výkladu lingvodidaktické gramatiky jako předpoklad její úspěšné využitelnosti v praxi. Ilustruje a motivuje k zavádění náležitých instrukcí vystihujících formální stránku jazyka × řeči i široce pojímané způsoby a okolnosti užívání mluvnických kategorií a jevů v komunikaci. V mnohém je tak její sdělení inspirující a praktické pro všechny typy jazykové výuky češtiny.

Text vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti Lingvistika.